

Janka Ferenc

Egyházi viszonyok a három részre szakadt Magyarországon

Szakmailag ellenőrizte: Dr. Szajlai Kitti

Absztrakt

1526 után az állami szétagoltság mellett megjelent az egyház rendszerének megtörése is a protestáns tanok megjelenése által. Az illúzióvesztett magyar lakosság a protestáns tanokat fogadták el a keresztény egyházzal szemben. A protestáns tanok következtében az országban egymástól független szokásokat megtartó vallási szigetek jöttek létre. A reformáció hitrendszere, teológiája és szervezete az évek során folyamatosan alakult. A 17. század végére sikerült elérni, hogy a megújult katolikusság, valamint a protestáns hit viszonya rendeződjön. Ami Erdélyben a bevett vallások szabad gyakorlása révén már régóta gyakorlatban volt, azt igyekeztek a Királyi Magyarországon is megvalósítani, Erdély tehát a vallási szabadság kialakulásában példaképként szolgált.

Előszó

„Minden vallás az emberi természet örök és kipusztíthatatlan metafizikai szükségletének kifejeződése. Nagyságuk abban áll, hogy az ember minden érzékfeletti kiegészülését reprezentálják: mindazt, amit az ember képtelen önmagának megadni. A vallások egyúttal egész népek és kultúrkorszakok tükröződései valami hatalmasban és másban, más szóval azok lenyomatai és körvonalai, melyeket a végtelenbe hosszabbítanak és vetítenek.” [Burckhardt, 2001: 61]

A 16. század közepén Magyarország egysége romokban állt. 1541-re véglegessé vált a török uralom beszivárgása az országba, valamint az erdélyi területek különváló igazgatása az anyaországtól. Az ország három részre szakadása, a különböző fennhatóság alatt működő területek az egységes magyar társadalom válságát jelezték. A csaknem 150 évig fennmaradó magyarországi török uralom olyan hatással volt a lakosság életvitelére, kultúrájára és szokásaira, amelyek visszafordíthatatlan változást eredményeztek a népesség kollektív fejlődésében. Magyarországon az addig többségi támogatást élvező keresztény egyház ezzel egy egzisztenciális fenyegetettség elé került, ami két irányból is közeledett: ez egyrészt a nem keresztény hagyományokat és értékeket valló Török Birodalom behatolása volt az ország egy meghatározó részére, másrészt a reformáció megjelenése és rohamos terjedése, amelynek hatására tömegesen váltottak az emberek vallási meggyőződésükön.

Jacob Burckhardt A vallás címszó alatti gondolatmenetét követve a vallás nem kizárólag egyéni meggyőződést jelent, hanem a vallást körül járva egész népek fejlődését vagy esetleges paradigmaváltását tetten érhetjük rajta. A vallást tanulmányozva tehát az akkori emberek gondolkodásába és életmódjába is betekintést nyerünk, és ez a három részre szakadt 16. századi Magyarországon a népesség a változó fennhatóságú területekhez való hozzáállását megfigyelve különösen érdekes lehet. Mindhárom államrész más metodikájú fennhatósággal rendelkezve az egyházakat intézményi szinten másként kezelte, így 1541-től, a török uralom kezdetétől annak 1686-os végéig az egyházak különböző utakat jártak be az egyes területeken, és máshova érkeztek.

Tanulmányom célja megvizsgálni az állam és a Magyarországon tevékeny egyházak viszonyát ebben az időszakban, vagyis kimutatni a Királyi Magyarország, az Erdélyi Fejedelemség és a Hódoltság különböző valláspolitikáját, preferenciáját, és vallásideológiai meggyőződését.

1. Magyarország három területének különbözősége

1.1 Erdély sajátosságai

A mohácsi vést követő hódítás ténylegesen csak az ország középső részére korlátozódott. A szultán Erdély, a Tiszántúl, valamint Temesköz kormányzását évente fizetett adó fejében Fráter Györgyre és Izabella királynéra bízta, az ország nyugati felén és a Felvidék nagy részén pedig I. Ferdinánd uralkodott. Magyarország így három részre tagolódott, a Magyar Királyságra, a Török Hódoltságra, és az Erdélyi Fejedelemségre. Az erdélyi állam kialakulása a nehéz feltételeket szabó időszakban 1570-ben szilárdult meg, amikor a speyeri egyezmény keretében János Zsigmond lemondott királyi címéről, és felvette az „Erdély és Magyarország részeinek Fejedelme” titulust. A fejedelemség ekkor hozzávetőlegesen egymillió lakossal rendelkezett, ennek fele volt magyar, egyharmada román, a lakosság nagyjából egytizedét pedig a szászok tették ki [Szabó, 1997].

Erdély vallási szempontból különleges helyet kap Magyarország történelmében. A területen ugyanis három nép, három nemzet, négy vallás kapott helyett és folytatott önálló életet. A magyar, székely és szász nemzeteken, mint államalkotó tényezőknél kívül a román nép tagjai is éltek Erdélyben. A lutheri tanok rohamosan terjedtek Európában, és Magyarország keleti területén is megvetették lábukat. Ez annak ellenére valósult meg, hogy az állam a protestantizmust egyáltalán támogatta volna. A reformáció hitújító tanait vallókról a magyar állam törvényhozásában először 1523-ban, a budai országgyűlés 54. törvénycikkében tesznek említést, ahol az „eretnekeket” fej- és jószágvesztéssel, emellett vagyonek Kobzással is büntetni rendeli. Egy két évvel későbbi rendelkezés megégetésüket és az országból való kiűzésüket írja elő. Ezen törvények végrehajtása azonban csak ritkán fordult elő, a protestáns tanok ezek ellenére is egyre rohamosabban szivárogtak az országba. Mohács előtt a nemesség ellenséges lelkülettel állt a hitújítással szemben, kijelentve egy 1525-ös törvényben: „minden lutheránusi kiirtandó az országból, s nemcsak egyházi, de világi személyek is, bárhol találják, szabadon fogják el s égessék meg őket.” [http://www.batorkeszialisap.com/index.php/kultura/225-vallasi-tolerancia-erdelyben]. A nemesek, attól félve, hogy a német, idegen szellemi áramlat megfertőzi a magyar nép gondolkodását, nagy szigorral üldözték az „eretnekeket”. Ez a felfogás Mohácsot követően azonban a nemesség körében kifejezetten enyhült. A szétzilált katolikus hatalmi erő, a püspökök nagy számának elhunytá derékba törte a magyar katolikus igazgatást, és erejéből az jelentős veszteségeket szenvedett. A köznép szemében csalódást jelentett a „pogány” török győzelme a katolikus, „igaz hitet” valló európai hadsereg felett, így érthető, hogy a kiűtkeresésben a reformáció megjelenése és tanításai támaszt nyújtottak az illúzióját veszített lakosságnak. Ez az öntudati romlás a nemességet is elérte, és a válságos időben az új hitelvekkel való találkozás menedéket és lelki megújulást nyújtott. A reformáció tehát a társadalom minden rétegébe, és szinte mindegyik nemzetiségéhez eljutott. Gyökeret vert a nemesség gondolkodásában, és az alsóbb szinteken is. A mezővárosok vagyona szert tevő parasztjai a társadalom fejlődését

követve a polgársággá válás útján indultak el, és az új típusú társadalmi rétegek új hitet, illetve hitbéli megújulást is vonzottak maguk után. Ezek a rétegek gyorsan befogadták és magukévá tették a lutheri hitvallást, az egyházi reformmozgalmat. A Nyugatról érkező reform ugyanis a polgárság, a reneszánsz modernségét sugallta, és azt a felfogást, hogy aki az új korral akar haladni, annak az ódivatú, pénzközpontú, hataloméhes katolikusság a régi formájában nem megfelelő, így az új hitnek ebből a szempontból is volt egy modernségi vonzata.

Erdélyben a reformáció közvetítői közül kimagaslott Honterus János, aki a szász evangélikus egyház alapelveit kidolgozta, melyet a nemzet szébeni gyűlése 1545-ben fogadott el.

A szerzetesség megjelenése nem ritka példa a református tanok hirdetésében. A szerzetesrendek és zárdák szétesésének a ténye mellett egyes szerzetesrendek kifejezetten kiálltak a hitújítás mellett. Ebbe a körbe tartoznak például a ferencesek, akik jelentős részt vállaltak a lutheránus hit elterjesztésében. Nagy szerepet játszott a terjedésben Heltai Gáspár Bibliafordítása, mely a latinul nem tudó köznép számára is elérhetővé tette a krisztusi tanításokat.

A reformáció első hulláma elárasztotta a Tiszántúlt is, és az ott elhelyezkedő mezővárosokat is. A tanok itt elsősorban az előbb említett ferences szerzetesek révén váltak elterjedté, például Szkhárosi Horváth András, Ozorai Imre és Sztárai Mihály közreműködése által. Temesvár, Arad, Makó, Szeged hitvilágát összefoglalva alakult meg az első magyarországi evangélikus egyházmegye 1549-ben, melyet más területek önállósági törekvései követtek [Szabó, 1997].

A református vallás tehát tartósan és biztosan beleivódott az emberek életébe, ez világossá válik annak a megvizsgálásával, hogy az ortodox román hívők soraiból is megalakult a román református egyház, mely az 1560-as évektől a Hátszeg vidékén működött. A románok tömegei azonban megmaradtak görögkeletinek, ugyanis a régi hitükhöz ragaszkodás, az ortodoxia számukra nagyon fontos volt, mivel ez kötötte őket egy egységbe, ez volt hosszú idők óta identitásuk része.

Az állam szerepe a reformáció támogatásában, illetve üldözésében meghatározó jellegű volt, ugyanis amennyiben Erdély egykamarás országgyűlése olyan döntést hoz, mely a református tanok szabad áramlását megakadályozná, az a vallásgyakorlásnak jelentős korlátokat állítana, és lehetségesen a népesség nagy részének ellenállását váltaná ki. A reformáció támogatása azonban egy olyan folyamatot támogat, mely az évszázadok óta fennálló status quo-t ásná alá, a katolikus többség helyett egy nem egységes, kialakított szervezetrendszerrel még nem is rendelkező intézménynek adna helyet, mely nagymértékű bizonytalanságot teremthet. Az erdélyi országgyűlésre rótt jogalkotási teher nagy volt, de szükséges, ugyanis az egyik lehetőség melletti állásfoglalás szükséges és sürgető volt. A Habsburg uralkodó felől a rekatolizáció nyomása nehezedett Erdélyre, és a jezsuiták is próbálták a lakosságot visszatéríteni. Azonban kezdetben „nem járt sikerrel a jezsuiták működése sem, s a rendház hatéves működés után feloszlott. Erdélyben a jezsuiták 1579-ben jelentek meg először, de az erdélyi országgyűlések már 1588-ban kiutasították őket. Báthory Zsigmond fejedelem alatt ismét visszatértek, de 1602-ben el kellett hagyniuk Erdélyt. Nem járt eredménnyel a Habsburg-udvar erőszakos térítése a XVII. század elején sem. Bocskai, majd Bethlen és Rákóczi György elérte, hogy mindenki szabadon gyakorolhassa saját vallását.”

[<http://tortenelemszoba.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1163810>].

Erdély vallási szempontból szerteágazó hitképet mutatott. A vallások közötti feszültségek elkerülése végett szükségessé vált a helyzet rendezése, melynek csúcspontja az 1568-ban tartott tordai országgyűlés volt, ami ítélkezett a hit szabadságáról. A reformáció tanait véglegesen egyenrangúként elfogadva megvalósult a négy „recepta religio”, a négy bevett vallás – katolikus,

kálvinista, lutheránus, unitárius – szabadsága, melyek gyakorlását az Erdélyi Fejedelemség bukásáig biztosította. Erdélyben a magyarok nagy része a kálvinista hitre tért át, a szászok többsége lutheránus volt, a székelyek túlnyomóan megtartották katolikus hitüket, a románok pedig az ortodox vallási hagyományukat folytatták. Az egyházak rendszere egyre szélesebb körben alakult ki és szilárdult meg, majd vált véglegessé. Erdély ezzel a sokszínű és sok kultúrát és szokást körülölelő békés együttélés mintapéldájává vált Európában.

1.2 A Török Hódoltság sajátosságai

Amikor visszagondolunk a török hódoltság korára, egy majdnem százötven évi ideiglenes állomásozás, egy véglegesen lezárult epizód jut eszünkbe, mely súlyos problémákat vetett fel, de 1686 után véglegesen fel lett számolva. Az akkori Magyarország is egységesnek tűnhet, melynek csupán a három részre szakadás választotta el a lakosságát, azonban mégis állapotát tekintve egy egységnek tekinthető.

A törökök egy-egy magyar település elfoglalása után rögtön dzsámivá alakították az egyik templomot, és az első pénteken abban tartották a hutbé-t, a prédikációjukat, ezzel is kifejezve az új hatalom minden életviszonyra kiterjedő fensőbbiségét. A pénteki prédikáció egyben egy rituálé is volt, mely szerint a terület ekkortól vált az iszlám világ részévé. A török felfogás értelmében az a templom, ahol ez megtörtént, többé nem kerülhet a hitetlenek kezére, legalábbis annak megőrzése minden hívőnek kötelessége. A dzsámialapítás jelképes értéke nagy volt az oszmán állam szempontjából, és a pénteki ima erős kötődést épített ki az egyes meghódított területekhez [Ács-Székely, 2012].

Az iszlám vallás magyarországi megjelenése ellenére a reformáció a hódoltság területeire is eljutott. Őze Sándor 2006-ban megjelent *A határ és a határtalan* című könyve vizsgálja a hódoltság területeire hatással levő reformációt. Őze a hitújítást elsősorban a végvárakkal köti össze, és kimutatja, hogy a délvidéki reformáció, kifejezetten annak helvét formája az új végvári rendszer ideológiai leképeződése, mivel az új korszak világképének jobban megfelelt a hitújítással megjelent új teológia és a bűnbocsánat újfajta szemlélete [Ács-Székely, 2012].

Érdekes az a felfedezés, hogy a reformáció tanai legszélesebb körben a magyar lakosság körében terjedtek el. Hozzájárult ehhez az a tanítás, hogy aki hisz, üdvözülhet, függetlenül attól, milyen életet élt. A végvári katonák lelkiismeretüket ezzel megnyugtathatták, saját magukra mint Isten eszközére tekinthettek, aki őket sorsuk beteljesítéséhez használ fel. A predestináció elméletének térhódítása lehetővé tette a személyes kapcsolódást Istennel és az Ő teremtésével. Az apokaliptikus történelemfelfogáshoz illett az aktuális területpusztulás helyzete, ugyanis a közösség együtt él a halállal, az elmúlással, az idegen hatalom fenyegető jelenlétével. „A hódoltsági reformációt Őze a határvilág strukturális törvényszerűségeiből, speciális lelki-szellemi igényeiből vezeti le, s [...] összefüggésbe igyekszik hozni a protestáns, elsősorban helvét teológiai rendszerekben rejlő válaszlehetőségeket a végváriak és a várak tágabb környékén háborús sokkban élő katonaparasztköréből érkező kihívásokkal.” [Ács-Székely, 2012: 173]

A reformáció tana tökéletesen beleillett a török uralom alatt élő magyarság lelki szükségleteibe, így nem különösen meglepő, hogy a protestantizmus rohamosan elterjedt a hódoltság területén.

Kelet-Európa középkori kultúrtörténeti korpét tekintve a történészek gyakran beszélnek bizánci-, Habsburg-, vagy oszmán Kelet-Európáról, attól függően, hogy melyik szellemiség

befolyását érzik legmeghatározóbbnak az adott területen. Ezek a megfogalmazások azonban gyakran nem egymást kizáró terminusok, hanem egymás mellett, egymással kölcsönhatásban levő valóságokra mutatnak rá. Magyarország 16. századi helyzetére is elmondható ez, ahol a török által uralt területeken a hagyományok kollíziója valósult meg a keresztény és az iszlám vallás találkozásában megnyilvánulva. A katolikus egyház a század közepétől a török által elfoglalt területek katolikus vallási szervezetének újjászervezését tűzte ki célul, melynek egyik dokumentuma Marnavics Tomkó tervezete, mely egyben beszámoló Dalmácia helyzetéről és javaslat a környék egyházi szervezetrendszerének újrendezésére [Ács-Székely, 2012].

Ennek központját érdekes módon Velencében és Dalmáciában látta. Velence akkoriban a kultúra egyik fellegvárává nőtte ki magát épületeivel, adminisztratív és gazdasági fejlettségével, hatalmának kiterjedésével. Marnavics Tomkó azonban Velence hatáskörét túlbecsülve alkotta meg az egyházszervezet új tervezetét, így azt nem lehetett megvalósítani. A 16. század végén a magyarországi török területeken volt egy sor olyan magyar város, amely sem magyar, sem török fennhatóság alá nem tartozott. Megtartották régi önkormányzatukat, a városi testület a zavaros időkben is önállóan tudott működni. A török vezetőség a helyi adók beszedésén kívül a helyi rendfenntartás munkáját átengedték a helyi előjáróknak. A viszonylagos függetlenség az önálló városok esetében a városi joghatóság szélességében, a gazdaság szervezésében, és a szabad vallási és szellemi életben is kimutatkozott. A török uralom nem törte meg az addigi magyar kultúrát, hanem az a hódoltság területein is tovább élhetett. A 17. századra ugyanis az Oszmán Birodalom belső nehézségei a magyarországi területeken is éreztették hatásukat, mivel egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a birodalom nem tudja fenntartani magát a rohamosan fejlődő Nyugat-Európával szemben. A Habsburgok ereje egyre nőtt, és a törökök utolsó kísérlete Bécs elfoglalására sem járt sikerrel. A hódoltság területén lakó magyarok az európai hatás fensőbbiségét megérezve lelkiileg is megerősödtek abban, hogy a török uralom valóban csak időlegesnek tűnik, még akkor is, ha az Oszmán Birodalom uralma Magyarország csaknem fele felett ilyen sokáig tartott is. Ez megkönnyítette a status quo-val való szembenállást és a magyar lakosság kultúrájának őrzését, bízva az európai győzelemben a török erőszak felett.

1.3 A királyi Magyarország sajátosságai

Buda 1541-es török elfoglalásával Szulejmán szimbolikus győzelmet aratott. Buda, akárcsak Konstantinápoly, a kereszténység egyik fő jelképévé nőtte ki magát, így a város elvesztése sokként hatott egész Európára. A Magyar Királyság egykori székhelyének elfoglalása mind politikai, mind stratégiai és vallási szempontból nagy sebet ejtett a magyar lakosságon és a keresztény értékeken. A budai vilajet megszervezése, a Nagyboldogasszony-templom mohamedán vallási központtá alakítása az ország vallási stabilitását alapjaiban rengette meg, és a kereszténység vereségét sugallta. Addig Buda az európai városok tiszteletét élvezte a humanista könyvtárával, a fejlődő kultúrájával és reneszánsz udvarával, azonban a török hódítás megtörte a felívelést és elzárta a várost Béctől, Párizstól, Prágától és az európai közösségi kultúrától. A Királyi Magyarország szoros kapcsolata a Habsburg Birodalommal lehetővé tette, hogy az egzisztenciális veszély ellenére a humanizmus és a reneszánsz lelkülete is hatással legyen a műveltségre, valamint a reformáció erőteljesen hatott a lakosságra. Az evangélikus és református vallás egyházi szintű tagozódása az 1570-es évekre zárult le, és a lakosság csaknem 90%-át érintette [Várkonyi, 1999].

A reformáció jelentősége a Királyi Magyarország fejlődésében megkérdőjelezhetetlen. Míg a

kereszténység fő irányvonala az aszkézis, a szerénység, az Istennek áldozott életet hirdette, valamint a világi életvitel egyszerűségét, a pénztől való elhatárolódást támogatta, addig a reformáció egy gyökeresen új álláspontot ragadott meg a világi hivatással kapcsolatban. A protestantizmus a hivatásként elismert munkában való kiteljesedést hirdette, vagyis azt az álláspontot foglalta el, hogy amennyiben valaki munkájában sikereket ér el, az jele annak, hogy halála után nem kárhozik el lelke, hanem felkerül a Mennyországba. Erről értekezik Max Weber a „Protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” című írásában, melyben kifejti, hogy a predestináció révén Isten mindenkinek a sorsát előre elrendelte: egyeseket örök életre ítélte, míg másokat halálra. Az ember kizárólagos feladata tehát az, hogy Isten akaratát érvényre juttassa és engedelmeskedjen parancsának. A munkát Isten dicsőségére kell végezni, ebben teljesül ki a hivatásos munka üzése. Ugyanis a sikeresen végzett munka Isten dicsőségének kedvez. Ezért a világi mesterségek üzése nem megvetendő, hanem igenis követendő út, az ezzel járó pénzbeli jövedelmek pedig a kapitalizmus szelleme által átjárva a beteljesülés jeleként fogható fel. „[...] A vagyonszerzés nem az anyagi életszükségletek kielégítésének eszköze, hanem az emberi élet célja.” [Weber, 1982: 51] A pénzszerzés a jól végzett munka eredménye, mely hivatásunk beteljesedésének egy pozitív és egyértelmű visszajelzése.

Láthatjuk tehát, hogy a protestáns perspektíva váltás milyen jelentőségű volt Magyarországon. Egy folyamatos háborúk, járványok által pusztított területen szükséges volt a termelés fejlesztése, a kereskedelem fellendülése, az adók növekedése és az ellátás biztosítása. Mivel a reformáció a Királyi Magyarország egészét átjárta, a társadalom fejlődése és termelésének növekedése meghatározó volt a korszakban. A réz kelendősége konjunktúrát teremtett, a kereskedelem összetartó erőt kifejtve megtartotta a magyar területek egységét, és a mezővárosok jelentős jövedelmet halmozhattak fel. Az egyházakban végbement változás kihatott az állam egészére, és az ország fennmaradásához szükséges életmódbeli változásokat irányozta elő. Ideális esetben legalábbis ez feltételezhető. Azonban a rendi szerkezetből, a polgárság elenyésző hatásából és a jobbágymunkából még mindig jelentős hátrányok maradtak, amikhez csatlakoztak a folyamatos török elleni háborúskodásból járó nehézségek is. A reformáció Magyarországon az ország területi szétszakadása mellé a felekezeti hasadást is eredményezte, mely a háborúkban megtépázott országra az újabb széthúzás terhét vetette.

Ráadásul kezdetben a hitújító mozgalmak nem rendelkeztek sem egységes szerkezettel, sem egységes hitélettel.

[http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/tort_tan_valt/a_protestantizmus_hatsa_a_trtnelem_tantsra.html]

A reformáció hatása tehát kezdetben inkább zűrzavart keletkeztetett a korszakban annyira fontos összefogó erő helyett.

Még ha a protestantizmus a *Protestáns etika és a kapitalizmus* szellemében kifejtett, az új ideológiájú hitélet által előirányzott fejlődést nem is érte el, mégis fontos szerepet játszott a katolikusság reformjának megvalósulásában. A római katolikus egyház ráeszmélt gyengeségeire és hiányosságaira, és a változtatás szükségességét ismerte fel. A protestáns és katolikus egyház között megindult harc a hívőkért, a hittérítési, oktatási, művelődési verseny a társadalom egésze számára egy életviszonyokon javító folyamatot eszközölt.

2. A Habsburg uralkodók a reformáció tükrében

2.1 Az udvar válasza a protestáns tanokra

A hagyományosan katolikus hitű Habsburg uralkodók válasza is a reformációra kezdetben erőszakos volt. A tizenöt éves háború elhúzódó mivolta miatt az uralkodóház hadi kiadásai finanszírozására a magyar főurak támogatása is szükséges volt, azonban addigra ezek a protestáns vallást vették fel. Vallási ellentét feszült tehát a katolikus szellemű uralkodás és a nagyrészt protestáns főurakkal telt országgyűlés között. Az udvar a pénz megszerzése érdekében hűtlenségi pereket indított a legvagyonosabb magyar politikusok ellen, akiket fej- és jószágvesztésre ítélték, majd a javakra rátette a kezét. „Koholt vádak alapján sorra ítélték nemeseket fej- és jószágvesztésre, így többek között Lónyai Albert ugocsi és beregi főispánt, majd a királyi országrész egyik legbefolyásosabb főurát, Illésházi Istvánt, akinek gazdagságát mi sem jellemzi jobban, minthogy a pozsonyi rendkívüli törvényszék halálos ítélete után egész a Szepességig saját birtokain, váltott lovakon menekülhetett Lengyelországba [...]. Az 1600-as évek elejétől több észak-magyarországi faluban a császári katonák erőszakos akciókat követtek el a protestánsok ellen, elűzték a prédikátorokat, elvették a templomokat és iskolákat, lefoglalták az egyházi jövedelmeket.” [Bitskey, 1978: 195] Nagy szerepet játszott tehát a pénzforrások előteremtése a háború folytatásához. Azonban meghúzódott egy másik, eszmei gondolat is a reformáció ellenzése mögött. „Magyar népünk és az egyház életében az államalapítástól a reformációig az egyház és állam szoros egybefonódása volt a jellemző.” [Rác (szerk.), 1995: 110] Az egységes magyar állami élethez a szorosan együttműködő egyházi és világi hatalom már Szent István korától elengedhetetlen volt, és később is jelentős tényező maradt. A magyar egyház és az állam kapcsolata már a középkori magyar lakosság köreiben megjelenő eretnekek szempontjából is szükséges összetartó erő volt. Az inkvizíció pápai támogatása, a hitelhagyó, a flagelláns- és valdens mozgalmak üldözése mind a pápai egyház és a magyar feudális rendszer elleni támadás kivédése céljából valósult meg. Nem csoda tehát, ha a pápaság, valamint a Habsburg vezetés a reformációban is egy alapvető fenyegető erőt látott és emiatt hevesen tiltakozott az új tanok elfogadása ellen. Ez megnyilvánul a magyar nemesség kezdeti ellenállásában, és a Habsburg uralkodók elvi hozzáállásában a hitújításhoz. II. Rudolf még 1604-ben is így fogalmaz: „Minthogy pedig a császári és királyi szent felség, a boldog emlékéü néhai felséges őseinek és elődeinek, úgy a római császároknak, mint a magyar királyoknak a példájára, a szentséges római katolikus hitet és vallást őszintén vallja, és azt országaiban és tartományaiban is, főképpen e Magyarországon az annyi tévtanoktól és felekezetektől megtisztítva [...] felvirágoztatni és terjeszteni óhajtja [...]” [Mezey, 2000: 225] Az uralkodó az új hittanítást elvetve a római katolikus hitnek elsőbbséget adva elkülöníti azt a „tévtanoktól”, majd később a gyűléseken vallásügyet felhozókat büntetni rendeli, nem hagyva tárgyalási fórumot a vallási kérdésekre. Az uralkodóra nyomással volt az ideológiai kérdésen, és a magyar nemesek pénzén túl a pápának való megfelelés, melytől az Európából érkező katonai támogatás függött. A római katolikus hitet ezért – még ha önálló megfontolásból nem is – de hivatalos környezetben kötelesek voltak támogatni a Habsburg uralkodók a török veszély fennállása alatt, különben az egész birodalom szétesése fenyegetett. Ezért is érthető, hogy a Habsburgok minden eszközzel próbálták a magyar lakosságot visszatéríteni a katolikus hitre, azonban a többnyire erőszakos módszer miatt az eredmény nem volt megfelelő.

2.2 A római katolikus egyház békés reformja

Teljes perspektívaváltozást hozott a rekatolizáció szempontrendszerében Pázmány Péter megjelenése, aki a hit terjesztésében nem az erőszakot, hanem a személyes meggyőzést helyezte előtérbe. Pázmány Péter hitelesen tudta közvetíteni a katolikus hitet az immár protestáns többségű országban, ugyanis ő maga is reformátusból tér meg katolikussá. Tisztában volt azzal, hogy a katolikus hit elterjedésében nagy szerepe van a jól képzett, felkészült prédikátoroknak. Jezsuita vezetés alatti oktatási intézményeket hozott létre, mind a középfokú, mind a felsőfokú oktatás terén. Célja a paphiány enyhítése volt, valamint a papnak készülő magyar diákok egyetemi oktatása anélkül, hogy azoknak külföldön kelljen költséges képzést elvégezniük. Ennek egyik kiemelkedő momentuma az 1635-ben alapított nagyszombati egyetem, mely a mai napig működik.

Pázmány emellett az egyházszerkezet megreformálásában is tevékenykedett. Először az egyházi élet irányításának legfontosabb fórumát, a zsinatokat kellett újjászerveznie. Az áttörést az 1629-ben tartott nagyszombati zsinat volt, mely a katolikus egyházszerkezet újjáalakításának kezdetét jelentette. Az egyik alapvető cél a már régebb óta javításra szoruló papsági erkölcs megerősítése volt, ezért is volt a zsinat egyik központi kérdése a papi nőtlenség, valamint a főpapi rezidencia-kötelezettségek betartása. A papnevelés kérdése, és a papok műveltségének javítására is hangsúlyt fektetett a zsinat.

[http://www.sola.hu/segedanyagok/download/magyarorszag_i_egyhaztortenet_Az_ellenreformacio_Magyarorszagon.pdf/segedanyagok]

Ekkor lett megfogalmazva az az évenkénti intézkedés, mellyel a plébániákat ellenőrizték, és a templomot elhanyagoló, könyveket nem tartó papokat figyelmeztették, és a többszörös felszólítás után esetlegesen a papi státuszukból is elbocsátották. Pázmány működése személyes téren is eredményes volt, ugyanis számos magyar főúri család vette fel a katolikus hitet. „[...] a királyi országrész nemessége tisztán ideológiai és érzelmi motívumok alapján aligha fordult volna vissza ily tömegesen a katolicizmushoz, ha az érdekeivel egyébként ellentétes lett volna.[...] E jelenség hátterében is mélyebb politikai okok rejlettek.” [Bitskey, 1978: 192]

Időközben kettészakadt a reformáció hitvilága, az evangélikusok 1605-ben, a kálvinisták 1646-ban váltak bevett vallássá a királyi országrészben. Állami támogatást azonban egyik felekezet sem kapott, és híveik a katolikus egyháznak fizették a tizedet.

2.3 A vallásszabadság felé

Az erőszakos katolikus templomfoglalások, az 1604. évi törvényi vallási sérelmek, valamint a folytatólagos hűtlenségi perek az erdélyi lakosság elégedetlenségét tovább fokozta. 1606-ban a bécsi béke véglegesen elismerte a különálló erdélyi fejedelemséget, mely engedélyezte a szabad vallásgyakorlatot a fejedelemség nemeseinek és a szabad városoknak. A vallási tilalmi miatt elhíresült 1604. évi XXII. cikkelyt visszavonták, egyedül a jezsuiták számára állapítottak meg birtokszerzési tilalmat.

A bécsi béke megerősítése az 1608. évi koronázás előtti törvényekben valósult meg. Ebben az évben ugyanis a Habsburg uralkodó II. Rudolf magyar király Mátyás főherceg javára mondott le a trónról, azonban mivel Mátyás csak úgy válhatott teljes értékű magyar királlyá, ha a magyar

rendek törvényes királyként elfogadják és megválasztják. Ezért Mátyásnak vallási ügyben engedményekkel kellett fordulnia a magyarokhoz, hogy a Királyi Magyarország szuverén uralkodója legyen, és az erdélyiek együttműködését is élvezze. II. Mátyás ennek megfelelően első dekrétumában elrendeli, hogy „kinek-kinek a maga vallása és hite szerint, nemkülönben a mezővárosoknak és falvaknak is, ha azt önkéntesen és kényszerítés nélkül elfogadni akarják, mindenütt szabad legyen, és annak szabad gyakorlatában senki senkit meg ne akadályozzon.” [Mezey, 2000: 225] 1608-ra a vallásszabadság felé egy lépést tett a Habsburg uralkodó, mely a vallásügyet az egyének önálló döntésének függvényévé teszi. A törvényekben az új uralkodó biztosította a falvaknak és a mezővárosoknak is a szabad vallásgyakorlatot, és törvényben rögzítve lett az a kitétel, miszerint a nádorválasztáson két protestáns és két katolikus jelöltet kell állítani. „Ebben a politikai légkörben fejtették ki hatásukat Pázmány [...] vitairatai, ennek a folyamatnak lett szellemi vezére, legfőbb ideológusa az esztergomi érsek. [...] Az újraerősödő feudális viszonyok között az arisztokrácia biztonságot, nyugalmat, az elnyert pozíciók huzamos megtartását kívánta, s ehhez természetesen a hűbéri társadalommal évezrede összeforrott katolicizmus megfelelő ideológiai alapnak kínálkozott. Ezt érezték meg azok a nemesi családok, akik ekkoriban Pázmány érveit elfogadták, s a Habsburgok által előnyben részesített katolicizmushoz pártoltak.” [Bitskey, 1978: 204]

Az 1647-es törvények széles körben megerősítették a szabad vallásgyakorlatot, így Magyarország rendjei, a végvári katonák, a szabad városok, kiváltságos mezővárosok, valamint a parasztok számára is.

Azonban az 1664-ben, a győztes Habsburg felek számára kedvezőtlenül megkötött vasvári béke ismét felszította a kedélyeket az uralkodóház és a magyar rendek között, mely a Wesselényi-féle összeesküvésben csúcsondott ki. Az összeesküvés leleplezését követően az udvar erőszakos ellenreformációba kezdett, mely alapján a protestáns felekezetek lelkészeit üldözni kezdték. Ez az időszak, mely 1671-től 1681-ig tartott, gyászévtizedként tart számon a protestáns egyházi történetírás. Ebben az időben sok protestáns prédikátor és tanító került börtönbe, mely a Habsburg uralkodással szembeni elégedetlenséget tovább szította. A protestáns templomok elvétele szinte mindennaposá vált, és a pozsonyi törvényszék elé egyre több lelkészt idéztek.

Változást csak Thököly Imre sikeres fegyveres ellenállása hozott, mely a Habsburgokat meghátrálásra kényszerítette. Thököly sikereinek köszönhetően a Habsburgok felhagytak az abszolutista kormányzással, és az 1681. évi országgyűlésen megerősítették a vallás szabad gyakorlatát. Ebben az 1608. évi erre vonatkozó rendelkezésekre támaszkodtak. Kimondták továbbá, hogy senkit nem lehet háborítani vagy akadályozni szabad vallásgyakorlatában.

3. Összegzés

Az 1541-től 1686-ig tartó időszak Magyarország számára nagymértékű pusztulást hozott. A folyamatos háborúk, a rossz ellátás, a mezőgazdaság hanyatlása súlyos teherként nehezdedtek a lakosságra, melyet a török folyamatos jelenléte tovább fokozott. Az állami széttagoltság mellett megjelent az egyház addig egységes rendszerének megtörése is a protestáns tanok megjelenése által. A szétesett egyház állapota ugyanúgy válságban volt, mint a hétköznapi világ körülötte. Érthető tehát, ha az illúzióvesztett magyar lakosság a kor igényeinek sokkal jobban megfelelő nyugati protestáns tanokat fogadták el az ódivatú keresztény egyház ideje vesztett lelki világával szemben. Ez alapján nem meglepő az a tény, hogy a protestantizmus Magyarországon széles

körben elfogadottá vált és a társadalom egészére hatással volt. A protestáns hitújító tanok megjelenése azonban nem hozta azt a várt reformot, mely egy új egyházszervezetet vezetett volna be Magyarországra, helyette darabokban működő, egymástól független szokásokat megtartó és szabályokat betartó szigetek jöttek létre az ország területén, ahol az egyik település református hitvilága teljesen különbözhetett a másiktól. A súlyos hitbeli válság reformok szükségességét vetette fel, melynek egyik következménye a katolikus egyház szervezetének a megújítása volt. A papok erkölcsi rendszerének megerősítésével, az oktatás fejlesztésével, a zsinatok egységesítő erejével a katolikus egyház ismét vonzóvá tudta tenni a katolikus vallást a magyar főurak és a köznép számára. A reformáció hitrendszere az évek során egyre világosabban rajzolódott ki, és folyamatosan alakult ki az új felekezetek teológiája és szervezeti felépítése. A 17. század végére sikerült elérni, hogy a régi hagyományokkal rendelkező, de belsőleg megújult katolikuság, valamint az újonnan megjelent protestáns hit egymáshoz fűződő viszonya rendeződjön, hogy a határvonalak elválasztása után a békés együttműködés irányába lehessen haladni. Ami Erdélyben a bevett vallások szabad gyakorlása révén már régóta gyakorlatban volt, azt igyekeztek a Királyi Magyarországon is megvalósítani. Habár a Török Hódoltság területére a domináns iszlám hit nagy hatást gyakorolt, a protestáns tanok ide is eljutottak, és az ellenreformáció katolikus hitet felfrissítő törekvése – habár nem olyan erőteljesen, mint Magyarország többi területén, de kisebb intenzitással mégis – a hódoltság területére is eljutott. Az egyházak jelentős fejlődése az ország három részre tagoltságának időszakában felbecsülhetetlen fontosságú volt, ugyanis megtartotta azt a kulturális, vallási- ideológiai egységet, mely a 145 éves török hatás ellenére megtartotta Magyarország lelki egységét, hogy a török kiűzése után ne keletkezzenek olyan törésvonalak a magyar társadalomban, mely az országrészek egyesülését megakadályozná.

Irodalomjegyzék:

- BURCKHARDT, J. (2001): *Világtörténelmi elmélkedések*, Atlantisz könyvkiadó, Budapest
- WEBER, M. (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Franklin Nyomda, Budapest
- RÁCZ L.(szerk.)(1994): *Felekezeti egyházjog Magyarországon*, Unió könyvkiadó, Budapest
- R. VÁRKONYI Á. (1999):*A királyi Magyarország*, Vince Kiadó, Budapest
- PACH ZS. (főszerk.) (1985): *Magyarország története 3/1-2.*, Akadémiai Kiadó, Budapest
- ERDŐ P. (2001): *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest
- KUBINYI A. (1999): *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest
- ÁCS P.- SZÉKELY J. (szerk.) (2012): *Identitás és török kultúra a Török Hódoltság korában*, Balassi Kiadó, Budapest
- BITSKEY I. (1978): *Hitviták tüzeiben*, Gondolat Kiadó, Budapest
- MEZEY B.(szerk.)(2000): *A magyar jogtörténet forrásai*, Osiris Kiadó, Budapest
- SZABÓ P. (1997): *Erdélyi Fejedelemség*, Kulturtrade Kiadó, Budapest
- Az ellenreformáció Magyarországon:*
http://www.sola.hu/segedanyagok/download/magyarorszagi_egyhaztortenet_Az_ellenreformacio_Magyarorszagon.pdf/segedanyagok (letöltés ideje: 2016. május 1.)
- Pelle I.: *Vallási tolerancia Erdélyben* (2013. január 13.);
<http://www.batorkesziazalap.com/index.php/kultura/225-vallasi-tolerancia-erdelyben> (letöltés ideje: 2016. május. 1.)